

ЛАБОРАТОРІЯ СУЧАСНОЇ ГУМАНІТАРИСТИКИ

*Катерина
Батаєва*

СОЦІАЛЬНА ГЕРМЕНЕВТИКА ON-LINE

Замість вступу

У сучасному суспільстві, яке М. Маклюен назвав «електронним», можна спостерігати революційні зміни у різних сферах соціального існування: економіка стає глобальною, даючи змогу укласти мільярдні угоди у режимі on-line; політика перетворюється на позанаціональну, породжуючи міжнародні комунікаційні асоціації; влада трансформується в «інформаційну», здійснюючи репресії в інформаційно-комунікативному режимі; спілкування віртуалізується, породжуючи кібер-замінювачі міжособистісного спілкування. Не менш радикальні зміни відбуваються у вимірі текстових форм: класичний письмовий текст витісняється електронним письмом; друковану книгу замінює її електронна версія; раціоналістично витриманий твір децентрується спонтанно породжуваними текстами-колажами. Нову текстову реальність, нові комунікаційні практики вже не можна зрозуміти у класичній філософській системі координат; їх уже не можна досягнути, спираючись на визначення традиційної герменевтики¹ (герменевтики Ф. Шляєрмахера, В. Дильтея, Г.-Г. Гадамера, П. Рікера). Це викликає потребу у новій герменевтич-

¹ За Рікером, «під герменевтикою розумітимемо теорію операцій розуміння в їхньому співвідношенні з інтерпретацією текстів; слово «герменевтика» означає послідовне здійснення інтерпретації» [Рікер, 1995: с. 3].

ній парадигмі, у новій герменевтиці, яку Р. Капурро назвав «дигітальною герменевтикою». У чому полягає різниця між класичною і дигітальною герменевтиками? Хіба лише в тому, що кожна з них займається вивченням специфічних текстів (класично-літературно оформлених — у першому випадку, електронно-«онлайнових» — у другому)? Чи, можливо, демаркаційна лінія пролягає між ними на більш глибокому рівні — рівні теоретико-парадигмальних засад аналізу текстової реальності? А в тому разі, якщо визнати, що дигітальна герменевтика (що працює з текстами, створюваними у комп'ютерно опосередкованому просторі) насправді цілком відрізняється від класичної моделі герменевтики, чи можна погодитися з тим, що вона має розробляти свої теоретичні принципи з «чистої дошки» (*tabula rasa*), не беручи до уваги концепти традиційної герменевтики? Безперечно, ні. Незважаючи на те, що у дигітальній герменевтиці подано новий погляд на нові форми текстової реальності, вона підтримує зв'язок з класичною герменевтикою, переймаючи її класичні досягнення і водночас піддаючи деконструкції ті її визначення та принципи, які вже не можуть бути застосовані за нових концептуальних умов електронної текстової комунікації.

Перш ніж описати специфіку дигітальної герменевтики, спробуємо сформулювати відповіді на деякі фундаментальні питання. Наскільки припустимим є застосування терміна «герменевтика» стосовно процедур розуміння/пояснення/інтерпретації електронних текстів, що є створюваними (і перебувають у перманентному стані «написання» у режимі реального часу *on-line*) у комп'ютерно опосередкованій (віртуальній) реальності? Якщо взяти до уваги тезу Г.-Г. Гадамера, згідно з якою герменевтика передусім повинна цікавитися «так званими літературними текстами» [Гадамер, 1999: с. 227], які мають завершену форму і зміст яких принципово може бути осягненим, то може виникнути сумнів, що електронні тексти, що їх «пишуть» *on-line* (тобто які «ще не написані») і що вони за своєю суттю не є «літературними» і з філологічного погляду є «неправильними» й часто-густо «нісенітними», мають становити інтерес для герменевтики і спонукати інтерпретаторів розуміти та витлумачувати їхнє значення. Якщо ж узяти до уваги концепцію «не-текстів» Г.-Г. Гадамера, які «чинять опір текстовості» і мають бути виключені з царини герменевтики (до них Г.-Г. Гадамер долучає «антитексти», «в яких домінує ситуаційна розмова між комунікаторами» [Гадамер, 1999: с. 223]; «псевдотексти», які являють собою позбавлений глибинного сенсу «функціональний чи ритуальний обмін репліками в усній чи в письмовій формі» (Г.-Г. Гадамер називає їх «баластом мовлення») [Гадамер, 1999: с. 225], та «перед-тексти», зорієнтовані на «певну ідеологію, на інтерес, який перебуває поза ними і стосовно якого повідомлення є лише приводом» [Гадамер, 1999: с. 226]), то доцільно, мабуть, провести аналогію між електронними текстами *on-line*

(наприклад, текстами чат²-комунікації) та Гадамеровими «антитекстами» та «псевдотекстами»: всі вони чинять опір осмисленій текстовості як поверховий обмін репліками, який має «риторичний і функціональний» характер, значення якого є цілком ситуаційним. З іншого боку, якщо взяти до уваги тезу про універсальність герменевтики, про універсальність ситуації розуміння (яку сформулював Ф. Шляєрмахер, підтримав Г.-Г. Гадамер й у найбільш інтенсивній формі артикулював П. Рікер), — тезу, згідно з якою герменевтика може (і повинна!) вивчати різноманітні тексти (письмові та усні, літературні та історичні, вербальні та поведінкові), то буде підставово визнати, що електронні тексти on-line цілком можуть опинитися в центрі уваги герменевтики.

Якщо ж узяти до уваги розрізнення герменевтики тексту та герменевтики соціальної дії, надане П. Рікером [Рікер, 1995а: с. 9–10], то можна дещо по-іншому надати теоретичне обґрунтування дигітальної герменевтики: оскільки електронні тексти є своєрідними маніфестаціями соціальних дій (соціальних акцій та інтеракцій), які А. Ноцера назвав action-in-text (акціями, здійснюваними у тексті та за допомоги тексту), то вони являють собою поле/простір, що дає змогу поєднати ці дві моделі герменевтики. Електронні тексти on-line (створювані у реальному часі), в яких має місце сполучення одразу двох форм мови (усної та письмової³), можуть бути досліджені як у контексті герменевтики тексту, так і в контексті герменевтики соціальної дії, що вивчає специфічні практики соціальної взаємодії у кібер-текстовому просторі.

Згідно з Р. Капурро, дигітальна герменевтика має займатися перш за все вивченням впливу кібер-комунікацій (електронних, комп'ютерно опосередкованих форм взаємодії) на повсякденне людське життя, на процес саморозуміння, що його здійснює сучасна людина, яка вимушена існувати у двох вимірах — у реальному та у віртуальному (у світі реальних соціальних структур взаємодії та у світі електронних комунікацій). «Герменевтика зіткнулася з проблемою впливу Інтернету не тільки на всі рівні соціального життя, а й також на процес саморозуміння людської особистості, тобто на онтологічні та екзистенційні засади дигітального конструювання реальності» [Саринго, 2010: р. 35]. Водночас слід доповнити визначення предмета дигітальної герменевтики, що його надав Р. Капурро: вона має вивчати (розуміти та інтерпретувати) не тільки вплив кібер-комунікації на реальне соціальне життя (і не тільки зворотний вплив

² Чат (англ. — «базікання») — розмова кількох кібер-акторів, що має місце у реальному часі (on-line) та у спільному віртуальному просторі (чат-кімнаті).

³ «Якщо можна вважати неформальне написання текстів під час спілкування у реальному часі аналогом телефонної розмови (письмового телефону), то, напевно, можна констатувати появу нового засобу, що поєднує форми комунікації (письмової та усної), які було раніше розведено по різні боки людського мислення» [Кастельс, 2000: с. 343].

реальної соціальності на віртуальну), а й процес визрівання кібер-текстовості, контекст формування специфічних форм електронної знакової реальності, змістовність кібер-messages, які потребують особливих умов розуміння, пояснення та інтерпретування. Разом з Г.-Г. Гадамером слід визнати, що, як і класична герменевтика, дигітальна герменевтика має займатися не складанням реєстру конкретних методів та методик розуміння, але описом загальної ситуації розуміння, що дає змогу знайти смисли, породжувані текстовою реальністю: «... завдання герменевтики полягає взагалі не в тому, щоб розробляти метод розуміння, а в тому, щоб прояснити умови, за яких розуміння здійснюється» [Гадамер, 1988: с. 350].

Оскільки ж, на мій погляд, кібер-герменевтика перш за все має цікавитися специфікою соціальних акцій та інтеракцій, здійснюваних у кібер-просторі (а також їхнім впливом на реальну соціальність), тобто соціальними діями, що реалізуються у текстовому вимірі (action-in-text), то замість назви «дигітальна герменевтика» я використовуватиму словосполучення «соціальна герменевтика on-line». «Соціальна герменевтика on-line» — це герменевтика, яка визначає умови розуміння соціальних дій, маніфестованих у текстовому режимі та здійснюваних on-line (у реальному часі). Оскільки існують різні режими роботи у кібер-просторі, які умовно поділяють на on-line та off-line⁴, кожний з яких має свою специфіку, то можна говорити про різні види герменевтик, які вивчають умови розуміння текстів on-line чи off-line. У цьому дослідженні я зосереджуся на герменевтиці, яка вивчає електронні тексти on-line (і ця її специфіка мала б проявитися власне у самій назві — «соціальна герменевтика on-line»).

Спробуємо проаналізувати принципи розуміння, створені у соціальній герменевтиці on-line. Яку позицію стосовно тексту посідає інтерпретатор, який діє у контексті нової герменевтичної парадигми?

Спочатку розглянемо специфічне ставлення класичної герменевтики до текстової реальності, яке може бути проаналізоване у двох рефлексивних контекстах. Першу позицію можна умовно назвати «стратегією розуміння Ф. Шляєрмахера та В. Дильтая», згідно з якою інтерпретатор має намагатися подолати дистанцію, що відокремлює його від історичної ситуації, в якій було створено конкретний текст; він має спробувати вжитися в неї, віртуально поміщаючи себе в історично-життєвий контекст текстової реальності. При цьому адекватність/правильність розуміння тексту стає можливою лишень у тому випадку, якщо інтерпретатор зможе «увійти» в інтелектуальну атмосферу подій, про які йдеться у тексті, й зрозуміти

⁴ Різноманітні форми кіберкомунікації можна розділити на такі підгрупи: комунікація on-line, здійснювана у режимі реального часу (чати, ICQ, MUDs); комунікація on-line, здійснювана у режимі відтермінованого часу (e-mail, форуми, телеконференції, гостьові книги тощо); непряма комунікація у групових комп'ютерних іграх.

психологічний стан його автора. Хоча водночас, під кутом зору Ф. Шляєрмахера, професійний герменевт-практик має володіти не тільки даром інтуїтивного бачення змістової сутності тексту (даром конгеніальної чи то дивінаційної інтуїції), йому слід також мати аналітичні здібності, які дають змогу раціонально пояснити текстову специфіку.

Другу позицію класичної герменевтики можна умовно назвати «стратегією розуміння Г.-Г. Гадамера», згідно з якою процес інтерпретування конкретних текстів завжди є внутрішньоісторичним; інтерпретатор розуміє зміст конкретного тексту, виходячи зі своєї історичної ситуації, покинути яку він принципово не може (у протилежному випадку його інтерпретації будуть малоцінними та нецікавими для сучасників). З погляду Г.-Г. Гадамера, ситуація розуміння передбачає не занурення інтерпретатора у психологічно-духовну атмосферу, в якій було створено конкретний текст, а, навпаки, включення тексту в історичний контекст, в якому існує інтерпретатор. Саме «злиття горизонтів», зістикування історичних контекстів, що потребує не нейтралізації, а збереження історичної дистанції між Інтерпретатором і Автором конкретного тексту, Г.-Г. Гадамер розглядає як головну умову для створення життєво-актуальних та правильних за змістом інтерпретацій. На думку Р. Габітової, «якщо у герменевтиці Ф. Шляєрмахера та В. Дильтая йдеться про вимогу безпосереднього злиття минулого і теперішнього часу як необхідної умови здійснення розуміння, то у герменевтичному вченні Г.-Г. Гадамера основним є принцип збереження історичної дистанції між ними» [Габітова, 1985: с. 96].

Дещо іншу «стратегію розуміння» текстової реальності надав С. Хоружий, яку вже не можна назвати класично-герменевтичною. У «герменевтиці досвіду» православного ісихазму має місце «перевертання» установлень традиційно-філософської герменевтики: не інтерпретатор розуміє текст, а, навпаки, текст православного Передання (Біблії та творів святих отців церкви) розуміє та інтерпретує життєву ситуацію людини, яка звернулася до нього. «Має місце інверсія: якщо у звичайній герменевтиці досвід (науковий досвід, що постає як герменевтичний метод) інтерпретує текст, то в автогерменевтиці ісихазму текст (аскетичний дискурс, що постає як живе мовлення) інтерпретує досвід» [Хоружий, 1998: с. 104]. Розуміння у православній «герменевтиці досвіду» здійснюють одночасно і в історичному, і в трансісторичному вимірі. З одного боку, людина, яка звертається до аскетичних текстів, намагається за їх допомоги зрозуміти те, що трапилося з нею в її конкретно-історичній життєвій ситуації; з іншого боку, при цьому абсолютно відсторонюється часовий інтервал, що відокремлює її від авторів аскетичних текстів — вони спілкуються як спів-присутні в одній духовній ситуації, як живі співрозмовники, які обмінюються духовним досвідом «тут і тепер»: «сприйняття тексту тут — не стільки “читання”, скільки безпосередня розмова з автором» [Хоружий, 1998: с. 105].

Незважаючи на очевидність різниці між трьома описаними стратегіями розуміння, можна виявити щось спільне, що поєднує ці підходи. Так, засадовим стосовно кожної з цих концептуальних конструкцій є інтерпретований текст, який має кілька характеристик: його «вже» хтось написав; його створено у певному історико-культурному контексті; від ситуації інтерпретування його відокремлює певна часова дистанція (яку треба зберегти або подолати в ситуації співчасного діалогу з Автором). Саме у цьому пункті можна побачити радикальні розбіжності між класичною філософською герменевтикою (а також православною «герменевтикою досвіду») і новою герменевтичною теорією (соціальною герменевтикою on-line). Як уже було відзначено вище, електронні тексти on-line, зміст яких намагаються зрозуміти у соціальній герменевтиці on-line, існують у модусі «ще не» написаності, «ще не» закінченості (і в цьому можна побачити їхню принципову особливість). Електронні тексти (наприклад, тексти чат-комунікації), які «пишуть» у теперішньому часі, які не мають сюжету та логічної канви, які створюються без плану та без мети, які не зберігаються у часі (їх «стирають» по деякому часі після їх створення), являють собою різновид текстового перформансу, мовного експерименту, недовговічного, випадковісного та епатажного. Кібер-тексти є певною протилежністю оформленим «творам», матеріалізованим продуктам мислення, надрукованому письму — тому, з чим має справу класична герменевтика. Навпаки, кібер-тексти є чимось невлотимим/ефемерним, що ніколи не буде «видано», що ніколи не стане книгою, чого не можна буде знайти та перечитати через певний час. Кібер-тексти не можна назвати позачасовими (оскільки їх створюють у живому теперішньому часі, у конкретній соціально-історичній ситуації, яка справляє на них певний вплив); хоча історичними їх також важко визнати, оскільки вони не зберігаються в історичній перспективі, обриваючись і зникаючи після їх написання. Відповідно до цього, соціальна герменевтика on-line, яка має справу з подібними «ефемерними» текстами, має створювати особливі умови, щоб зрозуміти їх. Вона вже не може керуватися принципом «часової дистанції», який у класичній герменевтиці розцінюють як дуже корисний та продуктивний (на думку Г.-Г. Гадамера, «об'єктивного пізнання можна досягти лише за умов наявності певної історичної дистанції... Часова дистанція має ще й інше значення, крім відмирання особистого інтересу до предмета. Вона сприяє проявові справжнього смислу події. Часова дистанція здійснює фільтрацію (відокремлення істинного смислу від замутненого)» [Гадамер, 1988: с. 352—353]). Соціальна герменевтика on-line не може використовувати можливості часової дистанції виключно тому, що стосовно кібер-текстів її не існує: «через певний час» кібер-текст припиняє своє існування, поступаючись місцем «іншим» кібер-текстам.

Таким чином, у соціальній герменевтиці on-line виникають нові умови розуміння. Оскільки досліджувані тексти не існують як «готовий інтелектуальний продукт», з яким можна було б підтримувати пролонговані у часі герменевтичні стосунки (до якого можна було б багаторазово повертатися, намагаючись зрозуміти або сам текст, або самого себе через цей текст), то зрозуміти його можна суто в тому випадку, якщо стати його співавтором, якщо стати співучасником «плетіння» його дискурсивних ниток. У соціальній герменевтиці on-line зникають позапокладені, зовнішні відносини між Автором і Інтерпретатором, оскільки ці дві фігури «уособлено в одній особі» (таку ситуацію Р. Капурро метафорично висловив у такій формулі: «Гермес є передусім посланником (messenger), не менш ніж інтерпретатором і транслятором» [Сапурро, 2011: р. 36]. Інтерпретатор стає Співавтором інтерпретованого тексту, намагаючись збагнути власні практики кібер-спілкування. Оскільки інтерпретатор, який працює з текстами on-line, має перетворитися на безпосереднього учасника кібер-подій, на безпосереднього творця текстових кібер-форм, остільки соціальна герменевтика on-line може бути розглянута як модифікація практичної філософії, яка створює теоретичні тези у процесі практичного засвоєння текстової реальності. Намагаючись зрозуміти специфіку actions-in-text, що реалізуються у кібер-просторі, кібер-інтерпретатор повинен відтворити ці дії на практиці, долучившись до процесу кібер-комунікації на правах «членства».

Соціальна герменевтика on-line, націлена на практичне засвоєння практик розуміння, вже не може цілком замикатися у межах філософії. Вона стає міждисциплінарним проектом, намагаючись задіяти досягнення інших гуманітарних дисциплін — соціології, соціолінгвістики, теорії кібер-комунікації. Такий рух до розширення (а не до замикання у межах однієї дисциплінарної конструкції), до засвоєння знань різних дисциплін може тільки сприяти збагаченню та розвиткові нової герменевтичної парадигми.

До деконструкції понять класичної герменевтики

На думку Р. Капурро, у дигітальній герменевтиці необхідно здійснити ревізію головних концептів традиційної герменевтики через відсторонення тих значень, які вже не зовсім доречні у контексті нової парадигми. Перш за все виникає потреба деконструювати поняття «герменевтичного кола», яке посідає почесне місце у концепціях практично всіх теоретиків філософської герменевтики. Створене Ф. Шляермахером поняття «герменевтичного кола» означає намір зрозуміти окремі частини тексту, виходячи з його цілісного смислу, а також, навпаки, спробу збагнути загальне значення тексту на підставі розуміння його

окремих складових: «процес розуміння постійно переходить від цілого до частин і знову до цілого. Завдання полягає в тому, щоб концентричними колами розширити єдність зрозумілого смислу. Відповідність усіх частин цілому є критерієм правильності розуміння» [Гадамер, 1988: с. 345]. Таке намагання збагнути частину виходячи з цілого (й навпаки) стає абсолютно нездійсненним у контексті герменевтики on-line, оскільки у кібер-текстах цілісні значення відсутні й існують лише частини, які вільно й непередбачувано комбінуються у тексти-колажі, позбавлені загального сенсу.

На думку С. Геринг, можна виявити три найбільш характерні особливості кібер-текстів, створюваних on-line [Herring, 1999]. По-перше, комп'ютерно опосередкована комунікація, в якій одночасно можуть брати участь від 50 до 80 кібер-акторів (кожний з яких може набирати й виводити на екран від трьох до восьми повідомлень за хвилину), є дуже фрагментованим та різноголосим кібер-текстом, в якому одночасно можуть розвиватися кілька розмовних тем (підтримуваних різними комунікаторами). Оскільки ж повідомлення всіх кібер-акторів з'являються на екрані в порядку їх набору на клавіатурі (безвідносно до змістової логіки розмови), то неминучим результатом такого роду текстової практики стають «розриви», перерви у кібер-дискусії (disputed adjacency). Повідомлення-відповідь кібер-актора може бути відокремлена від повідомлення-запитання співрозмовника великою кількістю інших messages, що надає кібер-текстові певної нерозбірливості та заплутаності. Для того, щоб зрозуміти змістову канву кількох розмовних ниток (тредів), що їх багаторазово переривають повідомлення інших комунікаторів, які до того ж розвиваються одночасно (у режимі on-line), інтерпретаторові необхідно докласти додаткових зусиль, часто-густо стикаючися з проблемою принципового нерозуміння тієї змістової какофонії, яка має місце у кібер-просторі. Таким чином, у соціальній герменевтиці on-line нерозуміння завжди супроводжує розуміння, становить постійне тло інтерпретативної активності герменевта.

Іншою характерною особливістю комп'ютерно опосередкованої комунікації, на думку С. Геринг, є накладання кількох розмовних ниток, накладання кількох режимів обміну репліками (overlapping exchanges). Досить типовими для кібер-комунікації є ситуації, коли учасники різних розмовних сценек звертаються один до одного, породжуючи перехресний обмін репліками. До одного кібер-актора можуть звернутися одразу кілька комунікаторів: відповідаючи одному з них, він може не помітити репліку іншого; набрана відповідь на одне із запитань може бути виведена на екран уже після того, як з'явиться інше запитання, поставлене тим самим кібер-актором, унаслідок чого може виникнути ситуація нерозуміння, на яке з двох запитань була отримана відповідь (і ця ситуація нерозуміння потребує знову ж таки додаткових зусиль, щоб розшифрувати й подумати, з яким із запитань пов'язати отриману відповідь): «чим більше

темпоральна чи просторова дистанція між репліками, тим складніше ідентифікувати, якому з попередніх повідомлень відповідає нове повідомлення» [Herring, 1999: p. 100]. Якщо у реальних діалогах, які відбуваються між співприсутніми соціальними акторами, подібні накладення розмовних ниток є рідкістю (у «живих» розмовах має місце синхронізація запитань та відповідей, а коли вона за якихось обставин порушується, її можна з легкістю відновити, поставивши нові запитання або через прояснення ситуації за допомоги невербальних — мімічних, жестових, емоційних — повідомлень), то у кібер-розмовах накладання змістовних тредів стає нормою, нейтралізувати яку практично неможливо. Така багатовекторність і багатоспектровість кіберкомунікації on-line, що породжує багаторазові перехрещення розмовних тем, надто ускладнює процес розуміння кібер-текстів, що робить практично нездійсненним упорядковане систематизування інтерпретацій, які сплутуються у складний «клубок» різноманітних герменевтичних схем.

Ще однією характеристикою кібер-комунікацій, на думку С. Геринг, є «затухання розмовних тем» (topic decay): «теми комп'ютерно опосередкованих дискусій швидко затухають, внаслідок чого дискусії віддаляються від вихідного тематичного фокусу» [Herring, 1999: p. 100]. Оскільки у кібер-тексті одночасно розвиваються кілька розмовних тем, які накладаються одна на одну, породжуючи розриви та перерви в обміні повідомленнями, то внаслідок цієї плутанини кібер-актори неминуче забувають про вихідну тему і переключають увагу на нові змістові треди. Такого роду тематична обривчатість, пунктирність кібер-текстовості, що виключає можливість знаходження цілісного смислу та конструювання системи взаємопов'язаних частин, породжує нову концептуальну метафору соціальної герменевтики on-line. Тож, як вважає Р. Капурро, замість концепта-метафори «герменевтичне коло» у дигітальній герменевтиці доречніше використовувати концепт «герменевтична мережа» [Саринго, 2010: p. 35], в якому фіксуються нові умови розуміння кібер-текстів: оскільки електронні тексти, створювані on-line, є колажною, мозаїчною мережею не пов'язаних одна з одною розмовних ниток, які переплітаються, переплутуються, а іноді й обриваються, то розуміння й інтерпретування цієї текстовості треба здійснювати у такому самому режимі. Інтерпретації кібер-текстів є набором різноманітних змістових схем, які описують специфіку частин, але не цілого конкретного тексту. При цьому розуміння окремих текстових частин ні в якому випадку не може «посиливати» чи «покрощувати» розуміння інших змістових блоків (і не може породити цілісного бачення всього кібер-тексту), залишаючись правильним лише у певному контексті, зберігаючи істинність лише стосовно конкретної тематичної ситуації. Використовуючи метафору «герменевтичної мережі», можна припустити, що інтерпретатор здатен «увійти» у кібер-текст (і вийти з

нього) у будь-який момент, не витрачаючи зусиль на пошуки «початку» та «кінця» (які взагалі відсутні у відеографіці «мережі»).

Як вважає Р. Капурро, у дигітальній герменевтиці здійснюється рух децентрації будь-яких текстових претензій на цілісність, системність та змістову універсальність: «дигітальна герменевтика піддає сумнівові очевидність тоталітарних бачень» [Capurro, 2010: p. 35]. Саме з цієї причини вона черпає герменевтичне натхнення у роботі не з «тотальністю» кібер-тексту, а з окремими повідомленнями, з message-фрагментами, які виявляють «гру означальників», часто-густо позбавлену Означуваного⁵. Р. Капурро розкриває міждисциплінарний вимір герменевтики повідомлення — «ангелетики» (від грецьк. «angelia» (=message) — послання), в якій наголошено особливий герменевтичний інтерес до частин та фрагментів, але не до цілісності. «Ми використовуємо слово “ангел” стосовно Божих посланників. Існує старовинна теологічна традиція, яка вивчає передання про таких посланників, — ангелологія. Ангелетика відрізняється від ангелології тим, що вивчає земні послання та земних відправників послань» [Capurro, 2003: p. 58]. Децентруючи прагнення класичної герменевтики до виявлення тотального значення тексту, дигітальна герменевтика піддає деконструкції гадамерівський принцип «злиття горизонтів» Автора та Інтерпретатора і пропонує замість нього концепцію «зв'язку горизонтів» (linking of horizons) [Capurro, 2010: p. 35] авторів та інтерпретаторів кібер-тексту, які зберігають специфіку свого розуміння кібер-ситуації та відсторонюють можливість «злиття» герменевтичних позицій один одного.

У соціальній герменевтиці on-line змінюється оцінка ролі інтерпретатора у герменевтичному процесі. У класичній герменевтиці визнають, що інтерпретатор завжди повинен залишатися у тіні, виконуючи «функції торговельного посередника» (Г.-Г. Гадамер), який переправляє текстовий «товар» з одного історичного контексту в інший. Як вважає Г.-Г. Гадамер, ідеальний інтерпретатор повинен досконало володіти «між-мовленням», позбавленим індивідуального звучання і спрямованим на правильність відтворення значень тексту: «інтерпретатор говорить-між... Він не

⁵ Як можна помітити, у дигітальній герменевтиці Р. Капурро має місце концептуальне поєднання ідей класичної герменевтики і філософії реконструкції Ж. Деріда, що їх традиційно розглядали як взаємовиключні та несумісні концепції. Згідно з Ю. Коткавіртою, якщо проект Г.-Г. Гадамера є герменевтичним, то проект Ж. Деріда є антигерменевтичним: «Гадамер узагалі не цікавиться мовою як системою знаків і, зокрема, впливом означальників, які мають вирішальне значення для Деріда. Для Гадамера йдеться про означувані або про те, що було сказано чи малося на увазі... Гадамер розглядає текст як тотальність, яка має назву, початок і кінець, а також автора та його підпис... Згідно з Деріда, тексти є відкритими для більш радикальної диференціації значень» [Коткавірта, 1999: с. 60 — 61].

має ніякої іншої функції, крім тієї, щоб зовсім зникнути, розчинитися у досягненні мети розуміння» [Гадамер, 1999: с. 228]. Проте у парадигмі соціальної герменевтики on-line роль та значення інтерпретатора стають зовсім іншими. Оскільки інтерпретатор є повноправним співучасником створення кібер-тексту, то його мовлення виконує вже не вторинну функцію посередництва «між» Автором і Читачем, але одну з провідних (у деяких випадках — сольних) партій, в якій його індивідуальність не ховається, а, навпаки, максимально виявляє себе. У соціальній герменевтиці on-line інтерпретатор постає не як тіньова фігура (яка вважає безіменність позитивною рисою), але як повноправний учасник діалогу між автором, читачем та інтерпретаторами кібер-текстової реальності.

Інтерпретативні практики у соціальній герменевтиці on-line

Розглянемо деякі герменевтичні підходи до кібер-текстової реальності, що їх можуть практикувати інтерпретатори on-line. Перш за все спробуємо з'ясувати, чому в соціальній герменевтиці on-line (так само, як і в герменевтиці Г.-Г. Гадамера) стає сумнівним створений Ф. Шляєрмахером та В. Дильтаєм метод конгеніальної інтуїції, використовуючи який інтерпретатор має вжитися в особистісний світ Автора/Героя конкретної текстової реальності й дійти миттєвого розуміння її значень. У соціальній герменевтиці on-line цей метод використовувати неможливо, тому що у кібер-просторі відсутній персоналізований Автор, відсутні реальні особистості, у внутрішній світ яких можна було б «вжитися». Внаслідок симулятивності кібер-комунікації, учасники якої виступають під «ніками» (псевдонімами), проводячи експерименти над своєю статевою, соціальною, віковою, образною ідентичністю, стає принципово неможливим «пробитися» до справжньої індивідуальності, прихованої за віртуальними масками-машкарками, й інтуїтивно пізнати її внутрішньо-психологічний стан.

Інтерпретативні практики, що можуть бути використані у соціальній герменевтиці on-line, можна умовно розділити на дві групи: 1) ті, що реалізують стратегію пояснення, та 2) ті, що реалізують стратегію розуміння. На кожному з цих рівнів можна використовувати не тільки філософські, а й соціологічні, соціолінгвістичні герменевтичні методи.

У процесі *пояснення* action-in-text інтерпретатор, по-перше, може провести лінгвістичний аналіз кібер-тексту, використовуючи синтаксичний, семантичний та прагматичний підходи. По-друге, він може використовувати дискурс-аналіз повідомлень кібер-акторів: «аналітик повинен працювати з тим, що фактично було сказано чи написано, досліджуючи структури дискурсу вздовж і впоперек, і знаходити всі соціальні наслідки різних

уявлень про дійсність, відтворюваних у дискурсі» [Филлипс, Йоргенсен, 2004: с. 42—43]. Здійснюючи дискурс-аналіз, інтерпретатор може спробувати з'ясувати, яким чином кібер-актори реалізують свої дискурсивні практики, яким є характер їхньої дискурсивної активності, що на неї впливає й, навпаки, як вона може впливати на інших комунікаторів.

Дискурс-аналіз тісно пов'язаний з третьою моделлю пояснювального аналізу кібер-текстів — з аналізом соціальних практик, реалізовуваних у кібер-просторі, які можна вивчати з використанням, наприклад, соціологічного методу етнометодології (наукової дисципліни, яка вивчає «знання, процедури та норми, завдяки яким члени соціуму можуть надавати соціальним ситуаціям значення, визначають свій спосіб дій у цих ситуаціях» [Ритцер, 2002: с. 287]). Одним з головних завдань етнометодології on-line є здійснення декодувальної діяльності, що має на меті виявлення соціальних кодів/правил/норм, які спрямовують поведінку кібер-акторів. Етнометодологічний підхід має на меті вивчення повсякденних правил соціальної взаємодії соціальних акторів. Як вважають Е. Гіденс та М. Чалмерс, соціологічна етнометодологія дуже близька за своїми інтенціями до філософської герменевтики: обидві дисципліни намагаються досягти розуміння змісту конкретних дій соціальних акторів, які постають у вербалізованій або невербалізованій формі. «Етнометодологія Г. Гарфінкеля має близькі зв'язки з герменевтикою, незважаючи на те, що етнометодологія фокусується на завданні проведення емпіричних досліджень, натомість герменевтика — на вираженні своїх відкриттів в абстрактно-філософських термінах» [Chalmers, 2004: р. 210]. Надана трирівнева схема практики пояснення кібер-текстів (лінгвістичний аналіз кібер-тексту — дискурс-аналіз — етнометодологічне декодування) відповідає тривимірній моделі комунікативної події Н. Феркло, яка містить «1) текст (мовлення, письмо, візуальне зображення або їх комбінацію); 2) дискурсивну практику, яка здійснює виробництво та сприймання текстів; 3) соціальну практику» [Филлипс, Йоргенсен, 2004: с. 110].

Спробую описати інтерпретативні практики соціальної герменевтики on-line, які можна використовувати на рівні *розуміння* кібер-тексту. На думку П. Рикера, у ситуації розуміння смислових інтенцій конкретного тексту можна використовувати три інтерпретативні методи: психоаналітичний (що вивчає «археологію суб'єкта», його несвідомі інстинкти та бажання, які виявляють себе у тексті); феноменологічний (що досліджує «телеологію суб'єкта», його рефлексивно-свідоме життя); есхатологічний (що досліджує трансісторичне, релігійне існування суб'єкта) [Рикер, 1995b: с. 35]. Ці методи інтерпретації можна використовувати у соціальній герменевтиці on-line лише з певними застереженнями. Отже, психоаналітичне інтерпретування action-in-text кібер-акторів може дати лише поверхове уявлення про їхні глибинні спонукання, оскільки у кібер-

просторі діють не реальні особистості, але їхні «віртуальні двійники», які позиціонують себе під несправжніми іменами, з вигаданими життєвими історіями, з театралізованим стилем самопрезентації. Що стосується феноменологічного підходу, то його слід застосовувати у соціальній герменевтиці on-line у дещо іншому ракурсі, ніж той, що його описав П. Рікер. Внаслідок симулятивності кібер-активності соціальних акторів дуже важко з'ясувати, які в них справжні цілі, наміри, а також який характер має їхня суб'єктивна рефлексія. Проте, працюючи on-line, інтерпретатор може спробувати зрозуміти зміст кібер-соціальності, виходячи із власного феноменологічного світосприйняття, — він може у власній свідомості рефлексійно «розглядувати», «спостерігати» феномен кібер-спілкування, намагаючись виявити його характерні, суттєві особливості.

Що стосується третьої моделі інтерпретування — моделі релігійно-есхатологічного розуміння текстових значень, то оскільки в кібер-комунікації принципово уникають поглибленого стилю спілкування і намагаються підтримувати поверховий «контакт заради контакту», то есхатологічно-релігійний підтекст соціальних акцій кібер-акторів виявити практично неможливо. Есхатологічні інтерпретації стають доцільними лишень у ситуації герменевтичного аналізу феномену кібер-релігії, релігії-в-Інтернеті, яку можна вивчати на релігійних форумах та телеконференціях.

У соціальній герменевтиці on-line особливої популярності набуває структурна інтерпретація, яку було запропоновано П. Штомпкою: «під час проведення такого аналізу передбачається, що соціальні ситуації, явища, події не є випадковими й можуть бути розглянуті як еманції певних глибоких, прихованих від безпосереднього спостереження суспільних структур» [Штомпка, 2007: с. 89]. Використовуючи структурний метод, інтерпретатор кібер-текстів намагається з'ясувати, які процеси реального соціального життя віддзеркалюються у кібер-текстовому просторі, які соціальні структури (поведінкові, ментальні, соціокультурні) проявляють себе у соціальних акціях та інтеракціях кібер-акторів. Нарівні зі структурною інтерпретацією у соціальній герменевтиці on-line можна використовувати проспективну інтерпретацію, яка має протилежну спрямованість: за її допомоги інтерпретатор намагається з'ясувати, яким чином соціальні структури, соціальні коди та норми, що діють у кібер-текстах, можуть впливати на реальне соціальне життя, на реальні форми соціальної взаємодії.

Оскільки кібер-актори під час експериментування зі своїми віртуальними образами створюють гіпертекстову (віртуально-образну, театралізовану) реальність, то у соціальній герменевтиці on-line доцільно використовувати іконографічний метод інтерпретування [Батаєва, 2010: с. 139], спрямований на відкривання, кодифікацію та розуміння уявних образів, створюваних у кібер-просторі.

Описані вище інтерпретативні практики соціальної герменевтики on-line можна використовувати як окремо, так і в комбінації. Безперечно, вони не вичерпують усіх можливих інтерпретативних підходів до кібертекстів і можуть бути розглянуті лише як певні вектори аналізу, що дають змогу виявити структурно-змістову специфіку текстів, створених on-line.

ДЖЕРЕЛА

- Батаєва К.В.* Гендерна візуальність сучасної реклами // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2010. — № 3. — С. 136—153.
- Габитова Р.М.* «Универсальная» герменевтика Ф. Шлейермахера // Герменевтика: история и современность (Критические очерки). — М.: Мысль, 1985. — С. 61—96.
- Гадамер Х.-Г.* Истина и метод: Основы философской герменевтики. — М.: Прогресс, 1988. — 699 с.
- Гадамер Х.-Г.* Текст и интерпретация // Герменевтика и деконструкция / Под ред. В. Штейнмайера, Х. Франка, Б. Маркова. — СПб.: БСК, 1999. — С. 202—242.
- Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 608 с.
- Коткавирта Ю.* Философская герменевтика Х.-Г. Гадамера // Герменевтика и деконструкция / Под ред. В. Штейнмайера, Х. Франка, Б. Маркова. — СПб.: БСК, 1999. — С. 47—67.
- Рикер П.* Герменевтика и метод социальных наук // Рикер П. Герменевтика. Этика. Политика. Московские лекции и интервью. — М.: АО «КАМИ» — ACADEMIA, 1995a. — С. 3—18.
- Рикер П.* Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. — М.: Медиум, 1995b. — 415 с.
- Филлипс Л., Йоргенсен М.* Дискурс-анализ. Теория и метод. — Харьков: Изд-во «Гуманитарный центр», 2004. — 336 с.
- Хоружий С.* Подвиг как органон. Организация и герменевтика опыта в исихастской традиции // Вопросы философии. — 1998. — № 3. — С. 35—118.
- Штомпка П.* Визуальная социология. Фотография как метод исследования: Учебник. — М.: Логос, 2007. — 168 с.
- Capurro R.* Angeletics. A Message Theory // Hierarchies of Communication. An inter-institutional and international symposium on aspects of communication on different scales and levels / Ed. by Diebner H.H., Ramsay L. — ZKM-Center for Art and Media, Karlsruhe, Germany July 4 — 6, 2003. — Karlsruhe: Verlag ZKM, 2003. — P. 58—71. Режим доступу: http://www.capurro.de/angeletics_zkm.html.
- Capurro R.* A Dialogue on Intercultural Angeletics // Contributions to Angeletics / Ed. by R. Capurro, J. Holgate. — Munich: Fink Verlag, 2011. Режим доступу: http://www.capurro.de/intercultural_angeletics.html.
- Capurro R.* Digital hermeneutics: an outline // AI&Society. — 2010. — № 35 (1). — P. 35—42. Режим доступу: <http://www.capurro.de/digitalhermeneutics.html>.
- Chalmers M.* Hermeneutics, Information and Communication // European Journal of Information Systems. — 2004. — № 13 (3). — P. 210—220. Режим доступу: <http://www.dcs.gla.ac.uk/~matthew/papers/hermeneutics.hdf>.

Herring S. Interactional Coherence in СМC // Journal Computer-Mediated Communication. — 1999. — Vol. 4. — № 4. Режим доступу: <http://jcmc.indiana.edu/vol4/issue4/herring.html>.

Nocera A. Ethnography and Hermeneutics in Cybercultural Research Accessing IRC Virtual Communities // Journal computer-mediated communication. — 2002. — Vol. 7. — № 2. Режим доступу: <http://jcmc.indiana.edu/vol4/issue4/index.html>.

Катерина Батасва — кандидат філософських наук, доцент кафедри соціології Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія». Сфера наукових інтересів — феноменологія, соціальна філософія, соціологія, візуальна філософія.
